

چکیده

کسب نتایج و دستاوردهای غیرواقعی در فرایندهای پژوهشی که با عنوان بدرفتاری علمی شناخته می‌شود معضل پیش روی بسیاری از کشورها و محیط‌های دانشگاهی است. در مقاله حاضر سعی شده است تا توصیف شفافی از پدیده بدرفتاری علمی ارائه شود و موارد اشتراک و افتراق آن با بدرفتاری آکادمیک بیان شود. همچنین نمونه‌هایی از اقداماتی که در سالهای اخیر برای مبارزه با سرقت علمی و بدرفتاری پژوهشی صورت گرفته است، در ادامه بیان شده است.

کلید واژه‌ها

بدرفتاری علمی، بدرفتاری آکادمیک، سرقت علمی، داده‌سازی، جعل

بدرفتاری علمی و رابطه آن با فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی

■ دکتر سعید اسدی^۱

استادیار دانشگاه شاهد

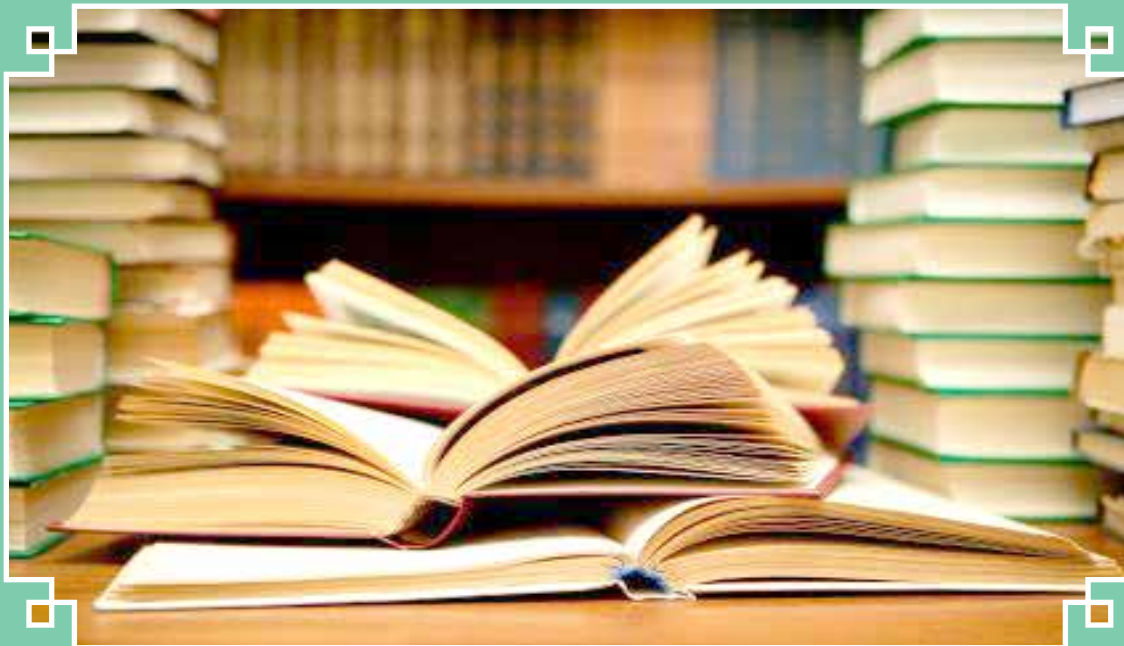
تحقیق اثر بگذارد به گونه‌ای که نه تنها کمیت بر کیفیت پیشی گیرد، بلکه گاه رفتارهایی از پژوهشگران مشاهده شود که مصداق سوء رفتار علمی باشد.

بدرفتاری آکادمیک و بدرفتاری علمی

واژگان به کار رفته برای توصیف رفتارهای نادرست در محیط آکادمیک بسیار متنوع و گاه دارای همپوشانی هستند. شیوه‌های غیرمتعارف و غیر قابل قبول جامعه دانشگاهی که از آنها با عنوان بدرفتاری^۲ یا سوء رفتار نام برده می‌شود هم ناظر بر اعضای هیئت علمی و هم ناظر بر دانشجویان هستند و طیف وسیعی از رفتارهای آموزشی، پژوهشی، ارتباطات شخصی و گروهی در محیط دانشگاهی را پوشش می‌دهند. به طور کلی لازم است بین «بدرفتاری آکادمیک» و «بدرفتاری علمی» تمایز قائل شد. دانشگاه برکلی کالیفرنیا، بدرفتاری آکادمیک را یک اصطلاح عام در نظر می‌گیرد که بر مجموع فعالیت‌هایی دلالت دارد که باعث دستیابی به مزایای ناعادلانه برای فرد و یا باعث پیشرفت و یا عقب

مقدمه

در سال‌های اخیر بحث سرقت علمی در کانون توجه دانشگاهیان ایران قرار گرفته است. گسترش آموزش عالی و رشد تولیدات علمی داخلی و بین‌المللی، افزایش تعداد دانشگاه‌ها، تنوع رشته‌های تحصیلی و به ویژه تأکید بر توسعه مقاطع تحصیلی تکمیلی - در دوره‌های کارشناسی‌ارشد و دکتری - باعث شده تا به شمار پژوهشگران کشور افزوده شود و انجام تحقیق و نگارش مقاله و پایان‌نامه به قسمتی از فرایند رایج آموزشی دانشگاه‌ها تبدیل شود. این در حالی است که عوامل متنوعی از جمله مقررات آموزشی دست و پاگیر، کمبود منابع اطلاعاتی و دشواری دسترسی به متن مقالات و پایان‌نامه‌ها، ناآشنایی با اصول و اخلاق پژوهش و در برخی موارد نیز کاهلی و یا سایر انگیزه‌های شخصی باعث می‌شود تا دانشجویان به کپی کردن مطالب دیگران، بی‌توجهی به استناد و رعایت حق مؤلف و گاه به واسطاری کامل انجام تحقیق و نگارش پایان‌نامه به دیگران روی آورند. از سوی دیگر، فشار بر پژوهشگران و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها برای تولید مقاله و سایر برون‌دادهای پژوهشی نیز باعث می‌شود تا کمی‌گرایی به عنوان یک اهرم پرفشار بر موضوعات تحقیقی و نیز کل فرایند

انتشار آنها می‌کند. بین بدرفتاری آکادمیک و بدرفتاری علمی یک رابطهٔ اعم و اخص وجود دارد، اما چنانچه بر اساس تعاریف بالا، تمرکز توصیه‌های راجع به صداقت^{۱۲} یا درستکاری^{۱۳} آکادمیک را در حوزهٔ مسائل حوزهٔ «آموزش» و خطاب به «دانشجویان» در نظر بگیریم، در این صورت می‌توان گفت که صداقت علمی بیشتر ناظر بر «پژوهش» و خطاب به «پژوهشگران» از جمله اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها، محققان مراکز تحقیقاتی و دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی و پژوهشی است. به همین دلیل است که بدرفتاری علمی با عنوان بدرفتاری پژوهشی نیز شناخته می‌شود.

چه کارهایی بدرفتاری علمی محسوب می‌شوند؟
شاید شناخته‌شده‌ترین شیوهٔ بدرفتاری علمی-پژوهشی، بحث سرقت علمی باشد، اما مروری بر منابع مختلف نشان می‌دهد که سوء رفتار علمی دامنه‌ای وسیع‌تر سرقت علمی است و در هر مرحله‌ای از فرایند تحقیق و انتشار مطالب علمی ممکن است اتفاق بیفتد. داده‌سازی، جعل و سرقت علمی از آن جمله است (مؤسسه‌های ملی بهداشت^{۱۴}، ۲۰۱۰) که از سوی بنیاد ملی علوم آمریکا به عنوان شاخه‌های اصلی سوء رفتار علمی در نظر گرفته شده است (بنیاد ملی علوم آمریکا^{۱۵}، ۲۰۱۴).

• داده‌سازی

عبارت داده‌سازی^{۱۶} اشاره به تولید داده‌ها و نتایج غیر حقیقی و انتشار آنها در قالب مقالات و گزارش‌های تحقیقاتی دارد. داده‌سازی معمولاً به دلیل دشواری در

نگه داشتن فرد دیگری در یک محیط محققانه می‌شود (مرکز رفتار دانشجویی^{۱۷}، ۲۰۱۴). این دامنهٔ وسیع از رفتارها عموماً ناظر بر اعضای هیئت علمی، کارکنان و دانشجویان در یک محیط دانشگاهی می‌شود، اما در مجموع توصیه‌ها و دستورالعمل‌های موجود بر روی وبگاه دانشگاه‌های مختلف نشان می‌دهد که دانشجویان گروه اصلی مخاطب توصیه‌های رفتار آکادمیک هستند. برای نمونه، دانشگاه سن دیگو، بدرفتاری آکادمیک را هرگونه اقدام یا روش ممنوع و غیر صادقانه می‌داند که منجر به قبولی در یک درس، کسب رتبهٔ بالاتر یا جلوگیری از کسب یک رتبهٔ پایین‌تر شود. بنابراین توصیه‌هایی که در این زمینه می‌شود نیز معمولاً ساده و خطاب به دانشجویان است؛ از جمله اینکه دانشجو خودش کارهای کلاسی‌اش را انجام دهد و هنگام امتحان از وسایل کمکی استفاده نکند؛ استناددهی به مطالب دیگران را رعایت کند (یوسی سن دیگو^{۱۸}، ۲۰۱۴). نتایج تحقیقات نشان می‌دهد که در دورهٔ تحصیلات تکمیلی، دانشجویان کارهای دیگران را به جای کار کلاسی خود ارائه می‌دهند و در دورهٔ کارشناسی نیز تهیهٔ مقالاتی از اینترنت و ارائه در کلاس رایج است (نادلسون^{۱۹}، ۲۰۰۷). اینگونه رفتارهای نادرست ممکن است خرد و قابل چشم‌پوشی باشند و یا اینکه مستلزم تصمیمات قاطع و حتی محرومیت همیشگی فرد خاطی از ادامهٔ تحصیل شود (دانشگاه نانتینگهام ترنت^{۲۰}، ۲۰۰۸). معمولاً همهٔ دانشگاه‌ها فرایندهای مشخصی برای رسیدگی به این نوع خطاها دارند (اسکات^{۲۱}، ۲۰۰۰).

بدرفتاری علمی^۲ را می‌توان مجموعه‌ای از اقدامات غیر قابل قبول دانست که از سوی یک پژوهشگر برای پیشبرد اهداف پژوهش و یا افزایش وجاهت حرفه‌ای خود صورت می‌گیرد. به عبارت دیگر، در بدرفتاری علمی محقق با دستکاری داده‌ها و نتایج، به یافته‌هایی کاذب^۱ و یا نامعتبر^{۱۱} دست می‌یابد و سعی در

دستیابی به جامعه تحقیق و یا منابع حاوی داده‌ها ایجاد می‌شود. برخی از موارد داده‌سازی با نرم‌افزارهای محاسباتی قابل تولید و گاه قابل ردیابی هستند. به عبارت دیگر، ممکن است پژوهشگر با چنین نرم‌افزارهایی اقدام به ایجاد یک سری اعداد اتفاقی کند که در مجموع به نتیجه مورد نظر نزدیک باشد.

• دستکاری

مفهوم دستکاری^{۱۷} که با عنوان‌های دیگر مانند جعل یا قلب اطلاعات نیز شناخته می‌شود به هر نوع دستکاری عمدی در داده‌ها، تجهیزات و فرایند پژوهش گفته می‌شود (اداره بهداشت و خدمات انسانی آمریکا^{۱۸}، ۲۰۱۴). برای مثال ممکن است پژوهشگری که قصد سنجش تأثیر دارویی جدید بر یک بیماری خاص را دارد شرایط محیط بیمار را به گونه‌ای تنظیم کند که نتایج مطلوب حاصل شود. چنانچه اطلاعات مربوط به این دستکاری در محیط آزمایش ذکر نشود، نوعی بدرفتاری علمی محسوب می‌شود. عدم ارائه برخی یافته‌ها نیز به همین ترتیب نشان‌دهنده جعل اطلاعات و یافته‌های پژوهش است.

• سرقت علمی

سرقت علمی^{۱۹} یا دستبرد فکری سابقه‌ای طولانی دارد و در گذشته از آن بیشتر با عنوان سرقت ادبی نام برده می‌شده است؛ چرا که گاه تعرض فرد تا آنجا پیش می‌رفته که کل یک اثر ادبی مثلاً یک قطعه شعر را به نام خود تبلیغ و منتشر می‌کرد. سرقت علمی را می‌توان هر نوع بهره‌گیری نادرست و غیرمجاز از آثار، افکار و نوشته‌های دیگران در نوشته‌ها و گفته‌های خود در نظر گرفت. بحث سرقت علمی تا حدود زیادی با مالکیت فکری و حق مؤلف همپوشانی دارد و از اینرو پرداختن به یکی از این دو مستلزم توجه به دیگری نیز هست. شایع‌ترین شیوه سرقت علمی را می‌توان در کپی کردن بخشی از نوشتار دیگران در متن کتاب یا مقاله به روش ناصحیح در نظر گرفت. این کار معمولاً با عنوان‌هایی چون کپی - پیست کردن، کپی فله‌ای و سرقت استنادی شناخته می‌شود.

سایر جنبه‌های بدرفتاری علمی

داده‌سازی، قلب و سرقت علمی از رایج‌ترین شیوه‌ها و موارد بدرفتاری علمی به شمار می‌روند، اما با این وجود، موارد متعدد دیگری نیز هستند که برای پژوهشگران اموری نکوهیده و قابل پیگیری به حساب می‌آیند. موارد زیر نمونه‌هایی از آنها هستند:

• سایه‌نویسی علمی: نویسنده ناپیدا یا سایه‌نویس^{۲۰} کسی است که بیشتر فرایند مربوط به تحقیق و نگارش یک اثر علمی را انجام دهد، اما نامی از وی در اثر دیده نشود. به عبارت دیگر، سایه‌نویسی در محیط آکادمیک برابر با سپردن فرایند تهیه کارهای پژوهشی و کلاسی به دیگران است که معمولاً در ازای پرداخت هزینه صورت می‌گیرد. این کار در فرایندهای آموزشی و پژوهشی تقلب محسوب می‌شود و معمولاً همه دانشگاه‌ها رویه‌هایی برای

مبارزه با چنین کارهایی دارند.

- انتشار دوباره: برخی نویسندگان آثار مربوط به یک سازمان یا دارای کپی رایت در اختیار یک ناشر را به شکل‌های مختلف منتشر می‌کنند و یا اینکه عمداً مقاله‌ای را در بیش از یک نشریه به چاپ می‌رسانند.
- نویسنده افتخاری: وجود نویسنده‌ای که نقشی در پدید آوردن یک اثر نداشته نوعی تقلب محسوب می‌شود.

مبارزه با بدرفتاری علمی

تلاش برای مبارزه با بدرفتاری‌های علمی را می‌توان به دو دسته پیشگیرانه و تنبیهی تقسیم کرد. اقدامات پیشگیرانه بیشتر جنبه فرهنگی و آموزشی دارند و بر لزوم احترام به حقوق دیگران، صداقت حرفه‌ای و شفافیت در کارهای پژوهشی تأکید می‌کنند. دسته دوم، اقدامات پس از وقوع موارد غیر قابل قبول توسط دانشگاهیان هستند که بستگی به ماهیت بدرفتاری (آموزشی، پژوهشی، اخلاقی و غیره)، فرد یا گروه خطاکار (دانشجو، عضو هیئت علمی، کارمندان و پژوهشگران) و سطح یا میزان خطا یا جرم صورت گرفته دارد. «خطمشی فدرال بدرفتاری پژوهشی» که توسط بنیاد ملی علوم آمریکا (۲۰۱۴) تهیه شده دارای گام‌ها و دستورالعمل‌های مشخصی در زمینه توصیف موارد بداخلاقی پژوهشی، چگونگی اطمینان از وقوع آن و چگونگی برخورد با آن است.

در ایران نیز اقدامات پراکنده‌ای برای ترویج اخلاق پژوهش و مبارزه با بدرفتاری علمی صورت گرفته است که از جمله آنها می‌توان به ایجاد «کمیته اخلاقی پژوهشی» در وزارت علوم و تهیه «منشور اخلاقی پژوهش» اشاره کرد. دفتر حمایت و پشتیبانی پژوهشی و فناوری وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در سال ۱۳۹۲ با تشکیل کمیته اخلاق پژوهشی، تلاش‌هایی را برای تحقیق و تدوین آئین‌نامه‌هایی برای پیشگیری و مبارزه با تخلفات دانشگاهی آغاز نموده است (ایجاد کمیته اخلاق پژوهشی در وزارت علوم، ۱۳۹۲). همچنین این وزارتخانه در سال ۱۳۹۱ نیز منشور و موازین اخلاق پژوهش را تهیه و به دانشگاه‌های کشور ابلاغ کرده است. «استادان علیه تقلب^{۲۱}» وبگاهی است که به همت برخی از پژوهشگران و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها به منظور فرهنگ‌سازی در زمینه مالکیت فکری و مبارزه با دستبرد فکری ایجاد شده است.

جمع‌بندی

تنوع تخلفات و سوء رفتارهای رایج در محیط‌های

18. Department of Health & Human Services
19. Plagiarism
20. Ghost writer
21. <http://pap.blog.ir/>

مآخذ

ایجاد کمیته اخلاق پژوهشی در وزارت علوم (۱۳۹۲). دنیای اقتصاد، ۷ بهمن. کد خبر ۷۸۱۵۲۹. بازیابی شده در تاریخ ۲۰ اسفند ۱۳۹۲ از:

<http://www.donya-e-qtasad.com/news/781529/>

Center for Student Conduct (2014). "Definitions & Examples of Academic Misconduct". University of California, Berkeley. Retrieved on March 1st, 2014 from: <http://sa.berkeley.edu/conduct/integrity/definition>

Department of Health & Human Services (2014). Definition of Research Misconduct. Retrieved on March 4th, 2014 from: <https://ori.hhs.gov/definition-misconduct>

Nadelson, S. (2007). "Academic Misconduct by University Students: Faculty Perceptions and Responses". *Plagiarism: Cross-Disciplinary Studies in Plagiarism, Fabrication, and Falsification*, 67,76.

National Institutes of Health (2010). Research Integrity. Retrieved on March 10, 2014 from: http://grants.nih.gov/grants/research_integrity/misconduct.htm research

National Science Foundation (2014). New Research Misconduct Policy. Retrieved on March 10th, 2014 from: <http://www.nsf.gov/oig/session.pdf>

Nottingham Trent University (2008). Academic Standards and Quality Handbook. Section 17B Academic Misconduct: Code of Practice. Retrieved on March 3rd, 2014 from: http://www.ntu.ac.uk/current_students/document_uploads/87309.pdf

Scott, M. (2000). *Academic Misconduct Policy: A Model for the FE Sector*. London: Association of Colleges.

UC San Diego (2014). Defining Academic Misconduct. Retrieved on March 15th, 2014 from: <https://students.ucsd.edu/academics/academic-integrity/defining.html>.

آکادمیک و پژوهشی به اندازه‌ای است که نمی‌توان همه آنها را در زیر یک عنوان گردآوری کرد. به نظر می‌رسد که در شرایط بومی فعلی ایران، بهتر است بین تخلفات آموزشی (بدرفتاری آکادمیک) دانشجویان و بدرفتاری علمی پژوهشگران تفاوت قائل شد. این مسئله از این جهت اهمیت دارد که برخی رفتارهای دانشجویان به ویژه چنانچه دانشجوی تازه‌وارد و فاقد سو پیشینه رفتار آموزشی در محیط دانشگاه باشند، تابعی از فشارهای کلاسی، شیوه برخورد استاد و مقررات آموزشی است.

در مورد بدرفتاری علمی، با توجه به اینکه قشر مخاطب اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها و پژوهشگران هستند، انتظار می‌رود که با برپایی دوره‌های آموزشی مناسب، مفاهیم مربوط به سرقت علمی و رفتار درست علمی به آنان آموزش داده شود و سپس با وضع دستورالعمل‌های سودمند، با موارد تخلف برخورد منطقی صورت گیرد.

کیفی‌گرایی در نظام آموزش عالی، تصحیح آئین‌نامه‌های مربوط به ارتقاء و ترفیع اعضای هیئت علمی، مبارزه با شرکت‌های غیر مجاز تولیدکننده پایان‌نامه و مقاله، و نیز توسعه برنامه‌های تشویقی برای پژوهشگران به منظور انجام تحقیقات واقعی و بدون سوگیری یا دستکاری از جمله پیشنهاداتی است که می‌تواند به افزایش صداقت و کاهش بدرفتاری علمی منجر شود.

پی‌نوشت‌ها

1. s.asadi@shahed.ac.ir
2. Misconduct / misbehavior
3. Academic misconduct
4. Center for Student Conduct
5. UC San Diego
6. Nadelson
7. Nottingham Trent University
8. Scott
9. Scientific misconduct
10. False
11. Invalid
12. Integrity
13. Honesty
14. National Institutes of Health
15. National Science Foundation (NSF)
16. Fabrication
17. Falsification